

Elemente de morfologie istorică românească, pe baza primei traduceri în limba română a *Septuagintei* (ms. 45, BAR Cluj)

Ana-Maria Minuț*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:

Primit 1 februarie 2017

Acceptat 2 februarie 2017

Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:

vechea română literară

morfologie istorică

traducere

text biblic

diacronie

Rezumat

În cadrul proiectului CNCS cu titlul *Prima traducere românească a Septuagintei, operă a lui Nicolae Milescu (Ms. 45 BAR Cluj)*. Ediție critică, studii lingvistice și filologice, am elaborat studiul morfologic al textului. Existența, în acest manuscris de dimensiuni considerabile (peste 900 de pagini), a unei problematice lingvistice ample și diverse îndreptățește pe deplin interesul pentru analiza sa. În studiul de față sînt urmărite, la nivel morfologic, trei aspecte: punctele stabile, care asigură continuitatea sistemului, inovațiile (unele, aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate), respectiv elementele specifice textului ca atare. Cercetarea detaliată a ms. 45, pe baza metodelor descriptive tradiționale, dar și cu elemente de metodă aparținînd unor teorii lingvistice mai recente, contribuie la înțelegerea dinamicii istorice a constituirii normelor literare la nivel gramatical.

1. Introducere

Reprezentînd o revizuire a traducerii *Septuagintei* (ediția de la Frankfurt, 1597) efectuate de Nicolae Milescu la Constantinopol, între 1661–1664, textul ms. 45 stă la baza primei versiuni românești biblice integrale, tipărite la București în 1688. Dincolo de importanța culturală a textului și de aspectele captivante referitoare la paternitatea sa, ms. 45 pune la dispoziția cercetătorilor un cîmp de investigație extrem de bogat. Acceptînd ideea conform căreia „elementele limbii fac parte nu numai dintr-o structură caracteristică unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci și dintr-o structură constituită în timp și cu caracter de proces în timp”, istoria limbii române fiind văzută, din acest motiv, „ca succesiune de norme și ca norme coexistente în timp ale unor variante literare” (Frîncu, 2009, p. 17), ne-am propus să urmărim, în studiul de față, trei aspecte: a) felul în care se reflectă în ms. 45, la nivel morfologic, normele perioadei, b) în ce măsură se înregistrează variații de la normă și în ce stadiu se află schimbările morfologice, c) care sînt elementele specifice textului ca atare.

2. Elemente stabile

Notăm, mai întîi, cîteva norme ale sistemului morfologic specifice epocii căreia îi aparține ms. 45.

2.1. Substantivul

2.1.1. Întrebuițarea la plural (dar cu sens de singular) a substantivelor abstracte formate cu sufixul *-ête* (< lat. *itiem*) de tipul *bătrînețe*, *tinerete*, *blîndețe* reprezintă o caracteristică a limbii vechi (Frîncu, 2009, p. 29); forma de singular apare mai des în a doua jumătate a secolului 18. În ms. 45, aceste substantive apar de obicei cu forma de plural: *și ședzură înaintea lui cel dentii născut, după bătrînețele lui, și cel mai tînăr, după tineretele lui* (Fac, 43, 33), *întru tineretele-ți n-ai adunat, și cum vei afla întru bătrînețele-ți?* (Sir, 25, 5), *frîmsetele* *muierilor s-au primenit* (1Mac, 1, 27), *eu frîmsetele* *voastre laud* (Iosip, 8,

* Adresă de corespondență: a_minut@hotmail.com.

5), *pomeniște, Doamne, pre David și toate blîndetele lui* (Ps, 131, 1), *cîtu e de înfrîmșetată a cărunțetelor judecată!*; *mărirea bătrînilor – cărunțetele* (Parim, 20, 29) etc.

2.1.2. Ca și în alte texte ale perioadei, prepoziția *a* apare în ms. 45 în unele construcții echivalente cu dativul și genitivul: *ieși-va om den semînția lui și va stăpîni a limbi multe* (Num, 24, 7), *a multe limbi domnind* (Est, 3, 13), *fată a om preut* (Lev, 21, 9), *fecior a fâmei văduă* (3Reg, 7, 14), *Dumnezău a munți, Dumnezăul lui Israil, și nu Dumnezău a văi!* (3Reg, 20, 23), *și o astrucați pre ea, căci fată a împărat iaste* (4Reg, 9, 34), *veseliia a măgari sălbateci, pășciuni a păstori* (Is, 32, 14) etc.

2.1.3. Prepoziția *de* este selectată în genitiv în cazuri ca: *sufală întru fața lui suflare de viață* (Fac, 2, 7), *vrîmea de prînz iaste* (Sus, 1, 12), *ne-au scos Domnul den pămîntul Eghiptului, den casă de robime* (Ieș, 13, 14), *și lăcui împreună muierea lui Sampson cu aducătoriul de mireasă lui, carele era tovarăș lui* (Jud, 14, 19), *într-o parte de țarina lui* (Fac, 23, 9)¹.

2.1.4. Construcțiile cu prepoziția *la* echivalente cu dativul sînt frecvente: *porînci faraó la oameni* (Fac, 12, 20), *la aceștia oameni să nu faaceți strîmbătate* (Fac, 19, 8), *vei lua la ficiorul mieu, Isaac, fămîie de acol* (Fac, 24, 4), *el va împărți hrană la boiéri* (Fac, 49, 20), *au ales să să aducă la împăratul* (2Mac, 11, 36). Substantivul poate fi precedat de adjectivul nehotărît *tot*: *porînci Aviméleb la tot národul lui* (Fac, 26, 11), *porînci Faraón la tot národul lui* (Ieș, 1, 22), *și dzise David, împăratul, la toată adunarea* (1Paral, 29, 1) etc.

2.2. Pronumele

2.2.1. O caracteristică a morfologiei românei vechi (Densusianu, 1932, p. 117; Arvinte, 1988, p. 74; Frâncu, 2009, p. 52), ilustrată din plin de ms. 45 este întrebuițarea masivă, la persoana a III-a, alături de formele *el, ea, ei, iale și éle*, continuatoarele formelor pronumelui demonstrativ lat. pop. **illu, illa, illi, illa*, a formelor *îns / însu /* (și mai ales) *însul, însă / însa, înși / înșii, înse / însele*, continuatoare ale formelor latinești populare **îpsu, ipsa, ipsi, ipsa*. Dacă formele din prima serie apar atît în poziția de subiect, cît și în acuzativ, formele din a doua serie apar exclusiv în acuzativ, precedate de prepoziții: *nu iaste ca îns dentru cei de pre pămînt om* (Iov, 2, 3), *să-i facem lui agiutor cătră însul* (Fac, 2, 18), *ședzu cu însele Avram împreună* (Fac, 15, 11), *nu întoarse Iosia fața lui de cătră însul* (2Paral, 35, 22), *veți mînca den însul* (Fac, 3, 5), *cetățile întru carele întru înse lăcuia Lot* (Fac, 19, 29), *era la însă o slujnică eghipteanină* (Fac, 16, 1), *și el sta lîngă înșii* (Fac, 18, 8), *și-l pusă pre îns în grădină ca să o lucrédze pre însă* (Fac, 2, 15) etc.

Mai rar, se întrebuițează și pronumele *dînsul* (explicat fie din *de + *îpsu* sau *îd + *îpsu*, v. Arvinte, 1991, p. 18, 19, fie din *de + însul*, v. Frâncu, 2009, p. 53): *s-au întorsu la dînsul* (Fac, 8, 9); la feminin – *dînsă / dînsa*: *care era la dînsă în casă* (Fac, 27, 15), *la dînsa cască și căscînd gura o privăsc pre ea* (3Ezd, 4, 19) și la masculin plural – *dînșii*: *au grăit cătră dînșii* (3Reg, 12, 14). Nu se înregistrează forme de feminin plural.

2.2.2. Utilizarea frecventă a formelor conjuncte de dativ ale pronumelor personale și reflexive cu valoare de adjective posesive, la toate persoanele, inclusiv la plural, este considerată, de asemenea, o caracteristică a morfologiei pronumelui din româna veche (Arvinte, 1991, p. 20; Frâncu, 2009, p. 62): *pre mine să mă aședzu la boierie-mi* (Fac, 41, 13), *voi știți că fămîia-mi doi mi-au născut* (Fac, 44, 27), *vei lua de la aproapele-ți* (Lev, 25, 15), *potoli limba ta de rău și budzele-ți ca să nu grăiască vicleşug* (Ps, 33, 13), *dă denlontru fata-ți* (Sir, 7, 26), *întru tineretele-ți n-ai adunat, și cum vei afla întru bătrînetele-ți?* (Sir, 25, 5), *de sînteți sănătoși și fiii-vă și ale voastre după voie vă sînt voao, rogu-mă, dară, lui Dumnezău cel prea mare, har, la cer nădêjdea avînd* (2Mac, 9, 20), *va scoate gușea-i* (Lev, 1, 16), *bătea pre măgărița-i cu toiagul* (Num, 22, 27), *ceară fieștecarele de la vecinu-și* (Ieș, 11, 2), *grăiră întru budzele-și* (Ps, 21, 7), *să margă cu sănătate cătră părintele-și* (Tov, 8, 16), *și ia omul sabiia lui și iêse la ieșire-și să tîlhărească* (3Ezd, 4, 23).

2.2.3. În româna veche, demonstrativul de identitate prezenta două serii paralele. Prima (care nu mai există în româna actuală) era rezultatul compunerii dintre pronumele demonstrativ de apropiere + *și* (cf. GALR, p. 248) – *acestași*: *acestași vrînd să facă chip celor ce lîngă ei lăcuia jidovi* (2Mac, 12, 8), *întru acestași*

¹ Ultimul exemplu este discutat și de Frâncu (2009, p. 267).

chip (Iosip, 11, 11) / *aceastași*: puse pentru *aceastași* Efraim (Osia, 8, 9), tot cela ce cercetează întru *aceastași* (Zab, 10, 4) / *acêsteași*: iarăși mergînd și *acêsteași* făcînd (Sir, 34, 28), de cîte ori ție ți să pare pentru *acêsteași* sîngure să-ți porîncescu (3Mac, 5, 37). Dacă în româna actuală opoziția de identitate operează numai în „sfera nonproximității (*același* / *celălalt*)”, în româna veche opoziția funcționa și în cea a proximității: *acestași* / *cestălalt* (GALR, p. 242) nu veniia cu *cestalalt* (Cuv. II, 909/1²).

2.2.4. O altă caracteristică a limbii vechi ilustrată de ms. 45 constă în întrebuițarea a două variante ale pronumelui și adjectivului relativ-interogativ *care*: una variabilă, respectiv una unică, invariabilă (Densusianu, 1932, p. 189; Arvinte, 1991, p. 20; Frâncu, 2009, p. 67 ș.a.). Ca forme variabile, se înregistrează, la nominativ-acuzativ: *carele* (masculin singular, respectiv feminin plural): *pre om pre carele l-am făcut* (Fac, 6, 7), și *săvîrși Dumnedzău în a șésea dzi faptele lui carele au făcut* (Fac, 2, 2), *care* (feminin singular): *muierea carea ai dat cu mine* (Fac, 3, 12), *carii* și *carei*, la masculin plural: și *veniia toți înțelepții carii făcea toate lucrurile sfîntului* (Ieș, 36, 4), *ficiorii lui Enac, voi pipăi stîlpîi preste carei casa iaste răzămăta* (Jud, 16, 26).

2.2.5. Întrebuițarea formelor nearticulate ale pronumelui nehotărît cu sensul ‘altceva’ este considerată (Densusianu, 1932, p. 191; Frâncu, 2009, p. 69) tot o caracteristică a românei vechi: *nici iaste altă nimic rădicat de la mine fără de tine* (Fac, 39, 9), *eu sînt și nu iaste altă* (Is, 47, 8), și *dziceați*: «*ce altă, fără numai sămînță cerceteadză Dumnedzău?*» (Mal, 2, 15), *de teslari și zlătari meșterșuguite sînt, altă nemic, au doară să să facă care vor meșterii să să facă iale* (Ep Ier, 1, 39) etc.

2.3. Verbul

2.3.1. În ms. 45 se confirmă menținerea unor verbe la conjugările a II-a sau a III-a. Astfel, se mențin la conjugarea a II-a verbele: *a ținea* (< lat. *tēneō*, –*ēre*): și *l vor ținea pre însul în vĕci* (Ieș, 32, 12), *a rămînea* (< lat. *remaneō*, –*ēre*): *pînă nu va rămînea acolo nici piatră* (2Reg, 17, 13), *a împlea* (< lat. *impleō*, –*ēre*): și *le vei împlea mînele lor* (Ieș, 28, 37), *a mînea* (< lat. *maneō*, –*ēre*): *voi mînea la Ravaoth a pustiiului pînă va veni cuvîntu de la voi* (2Reg, 15, 28). Se menține la conjugarea a III-a verbul *a adaoge* (lat. *adaugĕre*): *nu va mai adaoge a da ție putĕrea lui* (Fac, 4, 11), *nu voi mai adaoge încă a blăstăma pămîntul pentru faptele oamenilor, pentru că zace cugetul omului pre cĕle rĕle den tinerĕte, deci nu voi mai adaoge a omorî tot trupul viu* (Fac, 8, 21) etc.

2.3.2. În conformitate cu norma perioadei, în ms. 45 se înregistrează, la verbele aparținînd conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a cu radicalul terminat în *d*, *t*, *n* forme iotacizate la persoana I (singular) a prezentului indicativ și conjunctiv, respectiv la persoana a III-a (singular și plural) a prezentului conjunctiv: *eu – Dumnedzăul tău, cel ce țiuu drĕpĕtei tale* (Is, 41, 13), *căutaiu eu ca să văz învățătura* (Ecles, 2, 12), *iată, eu aprinzu întru tine foc* (Iez, 20, 47), *cu foc să să ardă* (Lev, 13, 52), *să-și întinză mîna* (1Mac, 12, 39), *să-i rădic pre înșii și să-i pierzu* (Ier, 18, 7), *arcu mieu puiu în noăr* (Fac, 9, 13), *nu putea frații să-i răspundză lui* (Fac, 45, 3), *eu viu cătră tine* (Ieș, 19, 9), *ca să saie cu iale pre pămîntu* (Lev, 11, 21) etc.

2.3.3. La imperfect, formele de persoana a III-a plural au desinența zero: *toți cîți ieșii den poarta cetății lor* (Fac, 34, 24), *ceia ce mergea* (Ieș, 14, 28), *așa făcea tinereii* (Jud, 14, 10) etc.

2.3.4. Perfectele tari ale verbelor de conjugarea a III-a terminate la persoana I singular în *ș* (*șu*, *șiu*) se înscriu, la rîndul lor, în norma epocii (Gheție, 1997, p. 137, 338): și *eu mă puș împărat de însul preste Sion* (Ps, 2, 6), *dășchiș eu frățiorului mieu* (Cînt, 5, 7), și *eu dzîș* (Ier, 3, 19), și *aduș cătră ei toate cuvintele făgăduinței aceștia carea am porîncit ca să facă, și n-au făcut* (Ier, 11, 8), și *rămaș eu sîngur* (1Mac, 13, 4), și *mă întorșu eu* (Ecles, 4, 1), și *merșu și-l ascunșu la Efrath, în ce chip au porîncit mie Domnul* (Ier, 13, 5), *mă întorșiu surorii mĕle* (Fac, 30, 7) etc.

2.3.5. Formele de perfect simplu ale verbului *a da* ocurente în ms. 45 aparțin exclusiv paradigmei tari³: și *eu dediu lui* (Ieș, 31, 6), *mîncă și dĕde și bărbatului ei* (Fac, 3, 6), și *dĕderă lui Iacov pre bodzii cei striini*

²În ms. 45 există atît o prefață dedicatorie a copistului: *Cuvîntu înaintea cărții aceștia cătră preasfîntitul mitropolit* (= Cuv. I), cît și un *Cuvîntu înainte cătră cititori* (= Cuv. II).

³Pentru detalii în legătură cu istoria perfectului simplu al verbelor *a da* și *a sta*, vezi Frâncu (1980, p. 309).

(*Fac*, 35, 4) etc.

O particularitate a epocii constă în absența sufixului flexionar *-ră* în formele de plural ale persoanelor I și a II-a, la timpul perfect simplu (cf. **Frâncu**, 1967, p. 175–192): *și-i dzisem lui* (*Fac*, 42, 31), *și pogorîră părinții noștri la Egiptu, și nemernicim la Egiptu dzile multe* (*Num*, 20, 15), *iată am audzit pre ea în Efrathă, aflăm pre ea întru câmpii dumberăvii* (*Ps*, 131, 6), *aceluia nu putum opritori să fim* (*Sus*, 1, 38) etc.

2.3.6. La mai-mult-ca-perfect, nici o formă de plural nu conține sufixul flexionar *-ră*. Deosebirea dintre formele de singular, respectiv de plural ale persoanei a III-a, în *-se* sau *-să*, se face în context: *grăi cătră ginerii lui, ce-i luasă fetele lui* (*Fac*, 19, 14), *și Iacov păștea oile lui Lavan ce rămăsese* (*Fac*, 30, 36), *toți ceia ce-l vădzuse pre el* (1*Reg*, 10, 11), *ceia ce rădicase mîna lor preste domnul mieu* (2*Reg*, 18, 28), *și cădzu zidul preste 27 000 de oameni, cei ce rămăsese* (3*Reg*, 20, 30), *dreptatea mă îmbrăcase și mă învăscuse cu județul* (1*Iov*, 29, 14) etc.

2.3.7. La timpul perfect compus, auxiliarul de persoana a III-a singular *au*, explicat prin influența persoanei a III-a plural (*au* < **habunt*, v. **Frâncu**, 1969, p. 303 sau din *habuit*, v. **Sădeanu**, 1959, p. 316; **Gheție**, 1973, p. 421–430) constituie, de asemenea, o normă a epocii vechi (cf. **Frâncu**, 1969, p. 299–318; **Gheție**, 1973, p. 421–430): *au dzis Domnul* (*Fac*, 3, 1), *au aflat robul tău har* (1*Reg*, 27, 5), *brațul lor n-au mîntuit pre înșii* (*Ps*, 43, 4) etc.

2.3.8. O serie de forme de conjunctiv prezent diferite de cele actuale, evidențiate în studii anterioare (**Arvinte**, 1988, p. 79; **Arvinte**, 1991, p. 23), se regăsesc și în ms. 45: verbul *a avea* prezintă la persoana a II-a singular forma *să aibi*: *pentru ca să aibi oi de îmbrăcăminte* (Parim, 27, 26), verbul *a adaoge* (de conjugarea a III-a) are forma de persoana a III-a *să adaogă*: *acêstea să facă Dumnedzău lui Ionáthan și acêstea să adaogă* (1*Reg*, 20, 13) și forma de persoana a II-a plural *să adaogeți*: *să nu mai adaogeți* (*Fac*, 44, 23), *ca să adaogeți păcatele lui Israil* (3*Ezd*, 9, 7).

2.3.9. Auxiliarul conjunctivului perfect prezintă în ms. 45 forme variabile după persoană și număr: *după acesta fu altul, Símah, carele zic să fie fost samaritean, apoi să să fie făcut jidov* (Cuv. II, 908/1), *cîndai să nu fim greșit ceva cătră tine* (*Fac*, 20, 9), *arată-te pre tine mie cunoscut să te vădzu, pentru ca să fiu aflat har înaintea ta* (1*Ieș*, 33, 13), *de folos să him pierit întru pierirea fraților noștri* (*Num*, 20, 3), *audzit-am eu fetișoara să să fie dat la 7 bărbați* (1*Tov*, 6, 13), *aceștia să fie căzut* (2*Mac*, 12, 40), *fiarăle și puterile să să fie gătit* (3*Mac*, 5, 29), *cum unii foarte să să fie bucurat* (1*Iosip*, 4, 22) etc.

2.3.10. Ca și în alte texte ale perioadei, și în ms. 45 se pot observa cazuri în care infinitivul lung acoperă funcțiile supinului (cf. **Frâncu**, 2009, p. 128): *tot lemnul care are întru sine roadă de sămînță sămănătoare voă va fi de mîncare* (*Fac*, 1, 29), *voi da pre morții lor la mîncare pasărilor ceriului și fiarălor pămîntului* (1*Ier*, 19, 7).

2.4. Numeralul

Numeralul fracționar apare numai cu formele vechi. Pentru exprimarea raportului parte / întreg se folosesc sintagme cu substantivul *parte*: *și veți da a cincea parte lui faraon, iară cele patru părți vor fi voao pentru sămînța pămîntului* (*Fac*, 47, 24), *și trimise David nărod, a treia parte cu mîna lui Ioav* (2*Reg*, 18, 2) etc.

2.5. Exprimarea superlativului

La superlativul absolut al adjectivelor și al adverbilor, cazurile de postpunere și de dislocare a adverbului *foarte* de adjectiv sau de absență a adjectivului / adverbului sînt considerate trăsături ale normei epocii (**Frâncu**, 2009, p. 49, 276): *ficioara era frumoasă la față foarte* (*Fac*, 24, 16), *foarte strașnic iaste locul acesta!* (*Fac*, 28, 17), *să umiliră oamenii și cu scîrbă le era foarte lor* (*Fac*, 34, 7), *au băut vin mult foarte* (1*Idt*, 12, 18), *te voi înmulți foarte* (*Fac*, 17, 2), *nu vă duceți departe de cetate foarte* (1*Ios*, 8, 4), *și mă temui tare foarte* (1*Neem*, 2, 2).

2.6. Prepoziția

2.6.1. Prepozițiile cumulează valori diferite; *întru*, de exemplu, se folosește frecvent și pentru sensul ‘ca, în calitate de’: *și-mi veți da mie copila aceasta întru fămêie* (Fac, 34, 12), *și puse lor întru porîncă pînă în dzua de astăzi pre pămîntul Eghiptului a da a cincea lui faraon* (Fac, 47, 26) etc.

2.6.2. *Cătră* apare în ms. 45 cu valori diferite; în numeroase situații, are sens local: ‘spre’: *vezi den locul carele acum tu ești cătră miadzănoapte, și cătră amiadzădzî, și cătră răsărit, și cătră mare* (Fac, 13, 14), *întinde-voi mîna mea cătră Domnul Dumnedzău cel preainaltu* (Fac, 14, 22), ‘la’: *și o aduse pre însă cătră Adam* (Fac, 2, 22), *pentru căci ați venit cătră mine?* (Fac, 26, 27). Frecvent, *cătră* are sensul ‘față de’: *și voi întări făgăduința mea cătră însul întru făgăduință vécinică* (Fac, 17, 19), *și eu nu m-am îndurat de tine pentru ca să nu greșești tu cătră mine* (Fac, 20, 6), *greșit să fiu cătră tine toate dzilele* (Fac, 43, 9), *ce-s paille cătră grîu?* (Ier, 23, 28). Mai rar, *cătră* are și sens temporal: *vor giunghia pre el toată mulțimea adunării fiilor lui Israil cătră sară* (Ieș, 12, 6), *și mielul al doilea îl vei face de cătră sară* (Ieș, 29, 41) etc.

2.6.3. *Spre* se întîlnește și cu valoarea etimologică (a lat. *super*), dispărută treptat în urma concurenței lui *pre* (cf. Frâncu, 2009, p. 141): *că voi aduce răutățile spre tine* (1Reg, 20, 13), *glasul Domnului spre ape* (Ps, 28, 3) etc. *Spre* are, în unele contexte, sensul ‘ca, în calitate de’: *și dzise mie Dumnedzău: Solomon, fiul tău, va zidi mie casă și ograda mea, căci am ales întru însul, să-mi fie mie ficior și eu voi fi lui spre părinte* (1Paral, 28, 6), *și ședzu Solomon pre scaunul domnului spre împărat pentru David, tatăl lui, și să binevru și ascultară lui tot Israil* (1Paral, 29, 23), *și va fi întru dzua acêea, fi-va tot locul unde vor fi 1000 de vii de 1000 de sicli, spre țelină vor fi și spre spini* (Is, 7, 23), *te-am dat pre tine spre făgăduială rudeniei mèle* (Is, 42, 6), *am ajutat ție și te-am zidit și te-am dat spre făgăduință limbilor* (Is, 49, 8).

2.7. Conjunția

Conjunția *să* păstrează încă valoarea condițională primară, moștenită din latină (lat. *sĭ* > *se* > *să*)⁴: *să nu voi eu trêce la tine, nice tu cătră mine vei trêce movila aceasta* (Fac, 31, 52), *să nu vei vrea să-l trimiți pre însul, iată, eu lovescu toate hotarăle tale cu broaște* (Ieș, 8, 2), *să veți intra în pămîntul carele va da voaă Domnul după cum au grăit, cruțați slujba aceasta* (Ieș, 12, 25), *să va zdrobi dintele robului sau roabei lui, volnici ii va trimite pre ei pentru dintele lor* (Ieș, 21, 27), *să va mîncîndu mînca-va den cărnuri a treia dzi, nu va priimi celuia ce-i aduce lui* (Lev, 7, 8).

3. Inovații

În ms. 45 pot fi identificate și o serie de modificări în sistemul morfologic, unele aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate.

3.1. Substantivul

3.1.1. Variații de gen se înregistrează atît în cazul unor substantive animate personale, cît și în cazul unor substantive inanimate. De exemplu, forma de feminin *slugă* are o frecvență ridicată: *slugă va fi fraților lui!* (Fac, 9, 25) etc.; forma de genul masculin, care rezultă din context, este foarte rară: *și, audzîndu Avram cum s-au robit Lot, nepotul lui, numără pre ai lui slugi de casă 318* (Fac, 14, 14), *va da dare dentru moștenirea lui unuia dentru slugile lui* (Iez, 46, 18), *pre slugi i-au omorît cu sabii* (Iov, 1, 17).

În ceea ce privește substantivele inanimate, variațiile masculine – neutru au fost corelate cu apariția sau generalizarea unor forme de plural (Frâncu, 2009, p. 24). Variația poate fi ilustrată, de exemplu, cu substantivul *belciug*, care apare o singură dată cu forma de plural *belciuge* (de genul neutru): *și vei face belciuge de aur, 50* (Ieș, 26, 6) și de patru ori cu forma de masculin *belciugi*: *și vei face 50 de belciugi de aramă și vei împreuna belciugii den chiotori de căpețele* (Ieș, 26, 11) etc.

⁴În legătură cu sensul condițional al lui *să*, concurența exercitată de *de* și *dacă* și fixarea lui *să* ca morfem al conjunctivului (care a avut ca efect favorizarea înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, dar și pierderea posibilității lui *să* de a se combina cu indicativul și condiționalul) vezi Frâncu (2000, 2009).

Forma de plural *rărunchi* (de genul masculin) are 20 de ocurențe: *amîndoi rărunchii* (Ieș, 29, 13) etc., pe cînd cea de genul neutru, trei ocurențe: *pre amîndoa rărunchele* (Lev, 3, 10), *și amîndoa rărunchile* (Lev, 4, 9). *Cîmp* (< lat. *campus*) apare la plural, de 22 de ori, cu forma de genul masculin *cîmpi*: *bucate cîmpilor cetății* (Fac, 41, 48), *toți oamenii și dobitocul cîte să vor afla în cîmpi* (Ieș, 9, 19) etc. Forma de neutru *cîmpuri* apare de patru ori: *unde-s pîraie de apă și izvor a fărăfundurilor ieșindu pre cîmpuri și pren munți* (Deut, 8, 7) etc.

În mod similar, notăm, la plural, atît forma de masculin *genunchi*, cît și forma de neutru *genunche*: *și-și puse obrazul lui întru mijlocul genunchilor lui* (3Reg, 18, 42), */ și l-au adormit pre el întru mijlocul genunchelor ei* (Jud, 16, 19). Forma de plural *umere*: *pre doao umere a lor* (Ieș, 28, 21), *4 umere* (3Reg, 7, 34) alternează cu *umeri*: *pre umeri puind cunună* (Iov, 31, 36), *preste umeri să poartă* (Ep Ier, 1, 22) etc.

În cazul altor substantive semnalate în lucrările de specialitate, nu am constatat în ms. 45 variații de gen, fie pentru că formele noi se generalizaseră deja, fie pentru că inovațiile încă nu se manifestaseră. În prima categorie se încadrează, de exemplu, *grumad(z)* și *stîlp*, care și-au generalizat forma de masculin, avînd la plural numai formele *gruma(d)zi*, respectiv *stîlpi*: *au cădzut la grumadzii lui* (Fac, 33, 4), *să zdrobești stîlpii lor* (Ieș, 23, 24). În a doua categorie, se înscriu substantive ca *veac* (< v. sl. *věkŭ*), de genul masculin, avînd numai pluralul *vêci* (nu și *veacuri*): *și va trăi în vèci* (Fac, 3, 22), *întru vècii vècilor lăuda-te-voor pre tine* (Ps, 83, 5), sau *obra(d)z*, care aparține încă genului neutru, cu pluralul *obra(d)ze*: *și obrazele lor, unul cătră altul, cătră acoperemîntu vor fi obradzele heruvimilor* (Ieș, 25, 20), *rușinat-ai astădzi obradzele tuturor robilor tăi* (2Reg, 19, 5), *ia vino să ne ivim la obraze!* (4Reg, 14, 8). Se încadrează în aceeași categorie și pluralul *clopoți*, de genul masculin: *și au făcut clopoți de aur* (Ieș, 39, 24), *și clopoți de aur 400* (2Paral, 4, 13), considerat de Arvinte (1991, p. 16) „o particularitate lingvistică remarcabilă”, evidențiată de N. A. Ursu, în contextul discuțiilor privitoare la paternitatea textului.

Variațiile neutru – feminin au fost corelate cu impunerea unor forme de singular (Frâncu, 2009, p. 24), cu repercusiuni asupra încadrării într-o declinare sau alta. În ms. 45 întîlnim, pe de o parte, forma de neutru *rod(u)*: *nu va fi întru voi fără de rodu* (Deut, 7, 14), cu pluralul *roduri*: *cêle dentii roduri a pămîntului tău vei aduce înlontru în casa Domnului Dumnezăului tău* (Ieș, 34, 26). Pe de altă parte, există și varianta feminină *roadă*⁵: *lemnul roditor făcîndu roadă* (Fac, 1, 11), *veți mînca roadă lui* (Lev, 19, 25), explicată după forma de plural *roade*.

Femininul *pustie*, mai apropiat de etimon (bg. *pustinja*), apare alături de forma mai nouă *pustiiu*, aparținînd genului neutru: *voi pune pre Nenevi spre stingere, fără de apă, ca o pustie* (Sof, 2, 13) / *să duse de tăbări în pustiiu* (Fac, 12, 9). *Buruian*, de genul neutru, provenit din sl. *burjanŭ* (Arvinte, 1988, p. 70), apare de șase ori (o dată, într-o notă marginală): *ca ploaia pre troscot și ca ninsoarea pre buruian* (Deut, 32, 2), *ca un buruian ce să pornêște de vînt stai împotriva mea?* (Iov, 13, 25) etc. Forma de feminin, *buruiană*, are trei ocurențe: *răsaie pămîntul buruiană de iarbă sămănătoare* (Fac, 1, 11), *budza rîului mainte de toată buruiana să va zmulge* (Sir, 40, 18).

3.1.2. În ceea ce privește categoria gramaticală a numărului, și în ms. 45 pot fi urmărite etapele procesului de înlocuire a desinenței de plural *-e* prin desinența *-i* la o serie de substantive feminine⁶: de exemplu, *aripă* are la plural numai desinența *-i*: *aripi de vultur* (Ieș, 19, 4), în timp ce *pulpă* (tot cu radicalul în *-p*), apare o singură dată cu pluralul *pulpi*: *să te bată Domnul cu rană rea preste genunchi și preste pulpi* (Deut, 28, 35), dar de cinci ori cu forma *pulpe*: *pulpele lui – de marmure* (Cînt, 5, 16) etc.; *limbă* are atît forme cu *-e*, cît și cu *-i* la plural: *toate limbele* (1Reg, 8, 20), */ întru limbile lor* (Fac, 10, 5); *inimă* are, de asemenea, atît forme cu *-e*, cît și cu *-i* la plural: *tu ești cel ce cercetează inimă* (1Paral, 29, 17) / *inimile voastre* (1Reg, 6, 6) etc.

Alternanța, la același substantiv, a desinențelor de plural *-uri* / *-e* se întîlnește la substantive neutre ca *nărod* (*norod*), *zăgaș* etc.: *acêstea-s nărodurile lui Ghedsom* (Num, 3, 21) / *după năroadele lor* (Num,

⁵ Apărută la începutul secolului al XVII-lea în Moldova (Frâncu, 2009, p. 24).

⁶ Pentru detalii cu privire la acest proces, vezi Densusianu (1932, p. 151–153), Diaconescu (1970, p. 116–126), Frâncu (2009, p. 30–32).

4, 30); *vor seca râurile și zăgășurile râului* (Is, 19, 6) / *întinde cu mâna ta toiagul tău pre râuri, și pre zăgășe* (Ieș, 8, 5).

În ms. 45 se întâlnește atât forma etimologică de plural *numere* (< lat. *nomina*), eventual *numeri* (prin înlocuirea desinenței *-e* prin *-i*, cum se observă frecvent în formele articulate: *numerile*), cât și forma *nume*, omonimă cu singularul (aceasta din urmă, atestată în textele sudice încă de pe la 1551–1553, cf. Frâncu, 2009, p. 26): *și acêstea-s numerile a fiilor Isav* (Fac, 36, 10), *acêstea-s numerile hatmanilor Isav* (Fac, 36, 40), */ aceștia sîntu ficiorii lui Ismail și acêstea-s numele lor* (Fac, 25, 16), *și acêstea-s numele ficiorilor lui Israil* (Fac, 46, 7), *numele părinților miei* (Fac, 48, 16).

3.1.3. Ms. 45 reflectă tendința generală de simplificare a flexiunii nominale prin modificarea, la genitiv-dativul substantivelor feminine, a flectivelor formate din desinență (*-e* sau *-i*) și articol hotărît (*-ei*) (cf. Diaconescu, 1970, p. 206; Frâncu, 2009, p. 36). Astfel, la substantivele care au, la singular (nominativ-acuzativ), desinențele *-ă* sau *-e*, flectivele *-ei* și *-iei* sînt complet înlocuite cu *-ei* și *-ii*: *a casei tale* (Fac, 17, 12), *toate ciniile casii mèle* (Fac, 31, 36), *fêtei lui* (Fac, 29, 24), *a pizmei* (Is, 13, 9), *dedesuptul budzii ei* (3Reg, 7, 24), *la marginile lumii* (Ps, 18, 4), *nădêjdea lumii* (Sol, 14, 6), *dzua morții mèle* (Fac, 27, 2), *păzitoriul grădinei* (Neem, 2, 8), *a grădinii împăratului* (4Reg, 24, 24) etc.

O particularitate a textelor perioadei, confirmată și de ms. 45, constă în prezența formei de genitiv-dativ în *-iii* la substantivele cu forma de nominativ-acuzativ în *-ie* și cu pluralul în *-i*: *seminții tale voi da pămîntul acesta* (Fac, 12, 7), *au ascultat Domnul smereniii tale* (Fac, 16, 11), *începăturile arii tale* (Ieș, 22, 29), *usăbirea necurății ei* (Lev, 18, 19), *păcatele preuții voastre* (Num, 18, 1). Formele cu *-iei* au însă o frecvență mai ridicată: *și veți sluji slujbele dare preuției* (Num, 18, 7), *seminției voastre voi da pre el* (Deut, 34:4), *dă-mi locul [tău] a ariei [tale]* (1Paral, 21, 22), *mănîncă bucatele necurăției* (Parim, 4, 17), *dzilele smereniei lui* (Pling, 1, 8) etc.

3.1.4. O serie de modificări în sistemul declinărilor sînt foarte bine ilustrate de ms. 45. Este vorba, pe de o parte, de faze incipiente, de manifestare a unor tendințe de trecere de la o declinare la alta și, pe de altă parte, de faze avansate, în care încadrarea la noua declinare nu este complet realizată.

Astfel, în ceea ce privește tendința de trecere de la declinarea a III-a la declinarea I, se poate constata că unele substantive prezintă mai multe forme specifice declinării a III-a, în timp ce, la alte substantive, domină deja formele de declinarea I. De exemplu, forma de declinarea a III-a *aramă* înregistrează 15 ocurențe: *toate vasele lui le-au făcut de arame* (Ieș, 38, 3), *grătariul cel de arame* (Ieș, 39, 40) etc., în timp ce forma de declinarea I *aramă* este mult mai frecventă (160 de ocurențe): *era bătător de ciocan și faur de aramă și de hier* (Fac, 4, 21), *le vei acoperi cu aramă* (Ieș, 27, 2), *și vase de aramă, de aramă bună, sclipind în feliul aurului, vase 12* (3Ezd, 8, 59) etc. În schimb, forma de declinarea a III-a *peștere* (articulat, *peșterea*) este mult mai bine reprezentată (43 de ocurențe): *și lăcui în peștere, el și [2] fete a lui cu însul* (Fac, 19, 30), *și-mi dea peșterea cea îndoită carea iaste lui* (Fac, 23, 9), *deșchideți peșterea* (Ios, 10, 22), față de *peșteră*, articulat, *peștera*, cu două ocurențe, ca în: *îngropați-mă cu părinții miei întru peștera carea iaste întru țarina a lui Efron* (Fac, 49, 29).

O modificare de ordin fonetic, dar cu repercusiuni morfologice, semnalată de numeroși specialiști (Vasiliu, 1968; Gheție & Mareș, 1974; Gheție, 1975; Frâncu, 2009 ș.a.) privește substantivele cu tema în *ș, j*. Dacă *ș* și *j* erau, pînă pe la 1640, în graiurile de tip nordic, palatalizate (formele *mătușe, grije*, de declinarea a III-a, fiind normale), iar în graiurile de tip sudic, dure (*mătușă, grijă*, de declinarea I), începînd cu 1640–1670 s-a petrecut în nord o depalatalizare, respectiv o palatalizare în sud. În cazul substantivului *ușă*, de exemplu, apartenența la declinarea a III-a este probată de cele 53 de ocurențe ale formei *ușe* și ale formei articulate *ușea*: *ușea o trase după însul* (Fac, 19, 6), *întingîndu dîn sîngele de lîngă ușe* (Ieș, 12, 22) etc.; declinarea I este reprezentată de cele 63 de ocurențe ale formei articulate *ușa* (*ușă*, forma nearticulată, nu este consemnată): *grăiră lui întru ușa casei dzicîndu* (Fac, 43, 19), *stătu Moisi pre ușa taberii* (Ieș, 32, 25) etc.

În ceea ce privește tendința de trecere de la declinarea a II-a la declinarea a III-a, se poate observa că unele substantive apar doar cu forma de declinarea a III-a, de exemplu *îmbrăcăminte, încălțăminte* (formele mai vechi, de declinarea a II-a, *îmbrăcămînt, încălțămînt* nu se înregistrează): *luîndu Revéca*

îmbrăcămintea lui Isav (Fac, 27, 15), *dezleagă încălțăminte den picior* (Ieș, 3, 5) etc. La alte substantive, formele de declinare a II-a coexistă cu cele de declinare a III-a: *ca un vultur va porni* (Ier, 48, 40) / *ca o pornire de vulture* (Deut, 28, 49), *să te bată Domnul cu rană rea preste genunchi* (Deut, 28, 35) / *să plecă pre genunchele lui înaintea lui Iliú* (4Reg, 1, 13) etc.

Referitor la trecerea de la declinare a III-a la declinare a II-a, se poate aduce în discuție cazul formei de feminin *pustie*, de declinare a III-a, mai apropiată de etimon (< bg. *pustinja*, cf. și Frâncu, 2009, p. 20), care apare alături de forma mai nouă *pustiú*, aparținând genului neutru și declinării a II-a: *să nu vă împreunați, rătăcind în pustie* (Is, 16, 8), *și va fi pământul Eghiptului pierire și pustie* (Iez, 29, 9), / *să duse de tăbări în pustiú* (Fac, 12, 9), *carele iaste în pustiú* (Fac, 14, 6). Mai multe substantive se întîlnesc doar cu forme specifice declinării a III-a: *iată un berbêce prinsu într-un sádu savec de coarne* (Fac, 22, 13), *și vei junghea berbêcele* (Ieș, 29, 16), *capul berbêcelui* (Ieș, 29, 19), *uriciunile și șoarecile* (Is, 66, 17), *vădzîndu cum au zemislit în pîntece* (Fac, 16, 5), *și luă în pîntece de la el* (Fac, 38, 18), *cămila, și iepurile, și ariciul, (...), necurate voao vor fi* (Deut, 14, 7).

În pluralul articulat hotărît *mînule* (*manu* + art. *-le*), care apare în ms. 45 de 45 de ori, se păstrează urme ale declinării a II-a (care reprezintă un rest din declinare a IV-a latină; cf. și Dimitrescu, 1978, p. 199; Arvinte, 1991, p. 16): *mînule lui pre toți și mînule tuturor pre însul* (Fac, 16, 12), *vădzu cerceii și brățărilor în mînule sororei lui* (Fac, 24, 30), *dêde bucatele și pînele carele au făcut pre mînule lui Iacov* (Fac, 27, 17) etc. În ms. 45 se întîlnesc și formele analogice de plural *mînele*: *luați voi mînele pline de spudză den cuptoriu* (Ieș, 9, 8), *mînile* (nearticulat, *mîni*): *fapte de mîni omeneshi* (Deut, 4, 28), *și nu lua sama oamenilor căroro da argintul pre mînile lor* (4Reg, 12, 15), *mînele* (nearticulat, *mîne*): *îl va scoate den mînele lor* (Fac, 37, 21), *argintul îndoit luați întru mîne voastre* (Fac, 43, 12), *mîinile* (nearticulat, *mîini*): *voi întinde mîinile mêle cătră Domnul* (Ieș, 9, 29), *și luînd preutul unsul, cel săvîrșit, la mîini* (Lev, 4, 5).

Oscilații între declinare a II-a și declinare a I se înregistrează în cazul următor: *rodu*, de declinare a II-a și genul neutru (< v. sl. *rodŭ*) alternează cu *roadă*, de declinare a I și genul feminin: *nu va fi întru voi fără de rodu* (Deut, 7, 14) / *tot lemnul care are întru sine roadă de sămînță sămănătoare* (Fac, 1, 29), *veți mînca roadă lui* (Lev, 19, 25), *vei aduna roadă ei* (Lev, 25, 3).

3.2. Verbul

3.2.1. Ca și alte texte ale perioadei, ms. 45 atestă cazuri de trecere de la conjugarea a III-a la conjugarea I și de la conjugarea a IV-a la conjugarea a III-a sau de oscilații între conjugările I și a IV-a.

În ceea ce privește tendința de trecere a unor verbe de la conjugarea a III-a la conjugarea I, se poate observa că în ms. 45 verbul *a cure* (< lat. *currere*) prezintă la indicativ prezent, persoana a III-a, forma *cură*: *la pământul ce cură miere și lapte* (Ieș, 3, 8) etc. Același verb prezintă forme de imperfect specifice conjugării I: *apele cêlea ce cura den sus* (Ios, 3, 16), *balele lui cura preste barba lui* (1Reg, 21, 13) etc.

Forma de participiu *învis* se explică de la forma de conjugarea a III-a a *învie*, dar forma de participiu *înviat* atestă trecerea la conjugarea I, a *învia*: *și fu el povestind împăratului cum au învis fiul ei cel mortu* (4Reg, 8, 5), *și iaste scris cum el iarăși să să fie învis cu carii Domnul au învis* (Iov, 42, 16) / *și întorcîndu-te m-ai înviat* (Ps, 70, 22). În structura viitorului, verbul în discuție se folosește atît cu forma de conjugarea a III-a (două ocurențe), cît și cu forma de conjugarea I (șapte ocurențe): *nu va învie inimile necredincioșilor și judêțele săracilor va da* (Iov, 36, 6) / *înțelepciunea va învia* (Ecles, 7, 13), *pre noi ne va învia* (2Mac, 7, 9).

Trecerea, mai puțin frecventă (Frâncu, 2009, p. 88), de la conjugarea a IV-a la conjugarea a III-a poate fi ilustrată prin verbul *a învești* (< lat. *investire*), care apare în ms. 45 cu forme de conjugarea a III-a: *dă te vei învește rōșiu și te vei împodobi cu podoabă de aur* (Ier, 4, 30), *va învește rușine* (Mih, 7, 10).

Mai multe verbe care au luat naștere prin derivare (de la substantive sau adjective) fie în latina populară fie în româna comună (cf. Frâncu, 2009, p. 86) oscilează între conjugarea I și a IV-a. Astfel, verbul format de la substantivul *adevăr* are forme de conjugarea a IV-a (*a adevări*) și, mai rar, de conjugarea I (*a adevăra*):

să **va adeveri** casa carea iaste în cetate zidită (Lev, 25, 30), **adeveriți** noao (1Reg, 6, 2) / și de la minciună cine **să va adevăra**? (Sir, 34, 4).

Verbul format de la adjectivul *curat* apare de obicei cu forme de conjugarea a IV-a: **nu va curăți** Domnul (Ieș, 20, 7), **va curăți** preutul casa (Lev, 14, 48) etc.; o singură dată am înregistrat forma de conjugarea I: *cel ce place măriților curăta-va nedreptatea* (Sir, 20, 28).

Verbul format de la *îndelung* prezintă în conjugare atât forme cu sufixul flexionar specific conjugării I, cât și cu cel de la conjugarea a IV-a: *pentru că nu voi trăi întru vac, pentru ca să îndălungăz la minie; dăpărtează-te de la mine* (Iov, 7, 16), *cei ce îndălungază pre sine de la tine pier* (Parim, 72, 26), **nu voi îndălunga** încă (Iez, 12, 25), **să nu îndălungezi** darea celui ci să roagă (Sir, 4, 3) / fără numai pentru urgie neprietenilor pentru ca **să nu-și îndălungească** anii (Deut, 32, 27), și **să nu îndălungești** a le face acestea (Idt, 2, 10), de la *cel ce au făcut pre el îndălungește-să inima lui* (Sir, 10, 12).

Verbul creat de la adjectivul *vîrtos* prezintă forme de conjugarea I, dar forma de gerunziu este specifică verbelor cu infinitivul prezent în *-i*: **nu învîrtoșați** inimile voastre (Ps, 94, 8), **dă veți iarăși învîrtoșa** (Is, 8, 9) / **învîrtoșindu-să** pre Iavin (Jud, 4, 23), **învîrtoșind** a lui cerbice și inima lor (3Ezd, 1, 50).

Observația este valabilă și pentru forma de gerunziu a verbului *a scuipa* (< lat. *scupire): **de vei scuipa** preste el (Sir, 28, 13), față de: **scuipind** mai nainte (2Mac, 6, 20).

3.2.2. Așa cum a arătat Arvinte (1988, p. 78), tendința de apropiere a formelor de imperfect în *-iia* / *-iia* de cele în *-ia*, *-ea* de la conjugările a II-a și a III-a este bine ilustrată în ms. 45: la verbul *a iubi*, sufixul gramatical *-eă* apare, o singură dată, în structura morfematică a formei de persoana a III-a singular: *iară Revéca iubea pre Iacov* (Fac, 25, 28); la verbul *a birui*, sufixul gramatical de imperfect este *-iă* în toate cele 11 ocurențe ale formei de persoana a III-a: *lăcomia celor ce biruia pre el* (Sol, 10, 11); la verbul *a fugi*, sufixul de imperfect *-eă* are patru ocurențe: *cela ce fugea la pustiui* (Ios, 8, 20) etc.

3.2.3. Procesul de formare a unei paradigme sigmatice la verbele *a avea*, *a fi*, *a vrea* este încă în faza de început: formele de persoana a II-a singular *fuseși*, *avuseși*, *vruseși* au câte o singură ocurență: *mult fuseși alăturat lângă cuvîntul acesta* (Cuv. I, I), și *avuseși păstori mulți* (Ier, 3, 3), *jirtvă și aducere nu vruseși* (Ps, 39, 9), iar forma de persoana a III-a singular *vruse*, de asemenea, o ocurență: *întru mine vruse să mă fac eu întru împărat preste tot Israilul* (1Paral, 28, 4). În rest, ms. 45 consemnează formele vechi, asigmatice: **fuii** îngropată cu bărbat (Rut, 1, 12), *asupra mea fură* aceste toate (Fac, 42, 36), *șarina și peșterea ce avu Avraam* (Fac, 25, 10), *nădêjde avu* mai mult cel fără minte (Parim, 26, 12), și *avură* har (3Ezd, 6, 5), *povățuieste-mă întru calea porîncilor tale, căci pre însă vruii* (Ps, 118, 35), **nu vru** să mănince (2Reg, 13, 9), **nu vrură** a să întoarce (Ier, 8, 5) etc.

3.2.4. Formele de perfect simplu ale verbului *a face* aparțin atât paradigmei tari (etimologice), cât și paradigmei slabe (care se va impune în româna literară modernă; v. Guțu Romalo, 1965, p. 337–540; Gheție, 1997, p. 137). Formele tari (etimologice) se întîlnesc în ms. 45 numai la persoana a III-a, singular și plural: și **să fêce** lumină (Fac, 1, 3), și **fêce** Dumnedzău chitoásele cêle mari și tot sufletul vitelor tîrîitoare (Fac, 1, 21), și **să fêce** dimineață (Fac, 29, 25), și **să fêceră** toate dzilele lui Maleleil ani 895 (Fac, 5, 17), și **i să fêceră** lui oi, și vițăi, și măgari, și slugi, și slujnice, mușcoi și cămile (Fac, 12, 16).

Formele slabe se întîlnesc la toate persoanele: *în dășertu mă făcuii* (1Reg, 26, 21), **mă făcui** turburat (Ps, 29, 9), **te făcuși** ajutorul meu (Ps, 62, 7), **te făcuși** mie întru mîntuire (Ps, 117, 28), *de-nceput făcu* Dumnedzău ceriul și pămîntul (Fac, 1, 1), *potopul apei să făcu* pre pămîntu (Fac, 7, 6), și **ne făcum** asupra lor pînă la ușa porții (2Reg, 11, 23), și **făcură** împregiurători (Fac, 3, 7), și **să făcură** fii Ulam tari la vîrtute (1Paral, 8, 40) etc.

3.2.5. La imperativ negativ, formele de persoana a II-a plural construite pe baza infinitivului lung (+ desinența *-ți*) sînt rare: **nu vă têmeřeți** (1Reg, 12, 20), *dzua aceasta sfîntă-i Domnului*, **nu vă mîbnireți** (3Ezd, 9, 54). Cele mai multe forme sînt identice cu indicativul prezent: **nu faceți** strîmbătate copilașului (Fac, 42, 22), **nu rădicați** la înălțime cornul vostru, [și] **nu grăiți** asupra lui Dumnedzău strîmbătate (Ps, 74, 5) etc.

3.2.6. Forma de participiu a verbului *a cere* este atât *cerșut*, ca și în alte texte vechi (Arvinte, 1991, p. 24):

după toate câte ai **cerșut** de la Domnul Dumnezăul tău la Horiv (Deut, 18, 16), i-au dat lui cetatea carea au **cerșut** (Ios, 19, 50), cât și **cerut**: *cerînd s-au cerut de la mine David* (1Reg, 20, 6), *au cerut Solomon cuvîntul acesta* (3Reg, 3, 10), *n-ai cerut avuție de bani* (2Paral, 1, 11).

Verbul *a face* are la participiu numai forma *făcut*, generalizată pe la 1640–1650 (Frâncu, 2009, p. 322), care înlocuiește forma etimologică *fapt* (mai apropiată de etimonul lat. *factum*): *întru care dzi au făcut Domnul Dumnezău ceriul și pămîntul* (Fac, 2, 4) etc. În schimb, verbul *a sta* prezintă la participiu exclusiv forma *stătut*, explicată de la tema perfectului simplu *stătu* (Frâncu, 2009, p. 131): *vădzu Lia că au stătut de a mai naște* (Fac, 30, 8), *ați stătut suptu munte* (Deut, 4, 11), *cu strîmbătate au stătut împotriva fratelui său* (Deut, 19, 18), *nime n-au stătut împotriva* (Ios, 23, 9), *stătut-ați prestă sabiia voastră* (Iez, 33, 26).

4. Elemente specifice

4.1. Elemente preluate din textul grecesc

În ceea ce privește elementele specifice textului ca atare, notăm, pe de o parte, o serie de fapte de limbă explicabile prin textul grecesc, multe dintre acestea evidențiate de Vasile Arvinte în studiile sale asupra *Bibliei de la București*.

4.1.1. În clasa substantivelor neprototipice se încadrează substantive preluate din greacă precum *masivele pielme* ('aluat din făină de grâu (fără drojdie)' < gr. *πέσμα, -ατος*): *și frămîntară pielmul ce l-au scos den Eghiptu în vatră* (Ieș, 12, 39), *sicheră* ('băutură alcoolică făcută din fructe; cidru' < gr. *σίκερα*): *și acum, te păzêște și să nu bêi vin și sichera* (Jud, 13, 7), nume de coloranți și vopsele precum *minău* (var. a lui *miniu* 'oxid de plumb, de culoare roșie-portocalie, insolubil în apă, folosit la vopselărie' < gr. *μίvio*): *văruite cu minău* (Ier, 22, 14) și *chinovar* ('sulfură roșie de mercur, folosită drept colorant și medicament' < gr. *κιννάβαρι*): *ungînd cu minău și chinovar* (Sol, 13, 14), nume de substanțe și plante aromatice ca *nardu* ('esență parfumată extrasă din rădăcină de nard' < gr. *νάρδος*): *nardu și șofran* (Cînt, 4, 14), sau *iris* ('casie, un fel de scorțișoară' < gr. *ἴρις*): *iris, 500 de sicli* (Ieș, 30, 23-24). Tot în categoria substantivelor neprototipice se încadrează și substantive colective ca *feliu* 'trib, seminție, neam', explicat de Arvinte (1997, p. 39) prin apropierea formală stabilită de Nicolae Milescu între cuvîntul grecesc (*ἡ φυλή, -ής* sau gr. *(τὸ) φῶλον, -ov* și cuvîntul românesc *fel*, căruia i-a atribuit sensul respectiv: *caută feliul lui Levi să nu-l socotești împreună* (Num, 1, 49), *fiiorul lui Aminadav, boiêrin a feliului Iudei* (Num, 7, 12), *veți da moștneniirea rudeniei celui aproape lui den feliul lui* (Num, 27, 11), *adunai cătră mine pre mai marii feliului vostru* (Deut, 31, 28), *viță* 'trib, seminție, neam': *după casele vitelor lor* (Num, 1, 2), sau *bătrînime* ('consiliul bătrînilor', totalitatea bătrînilor): *chemă Moisi toată bătrînimea lui Israil și dzise cătră înșii* (Ieș, 12, 21), *vor trimite bătrînimea cetății lui* (Deut, 19, 12) etc.

4.1.2. Tot pe seama influenței grecești au fost puse numeroasele construcții verbale perifrastice din text; Vasile Arvinte prezintă în detaliu, în special în studiul său din 1993, modurile și timpurile perifrastice calchiate din greacă și care au trecut, din ms. 45, în *Biblia de la București*. Unele forme perifrastice conțin auxiliarul *a fi* și verbul de bază la gerunziu; astfel de forme sunt cele de prezent perifrastic: *nu sînt știind a grăi jidovêște* (Neem, 13, 24); imperfect perifrastic: *Avenir era țîind casa lui Saul* (2Reg, 3, 6), perfect perifrastic: *și fu născîndu ea* (Fac, 38, 28) sau viitor perifrastic: *și 5 garduri vor fi țîindu-să unul de la alalt* (Ieș, 26, 3). Au fost identificate și forme perifrastice cu alte structuri ca, de exemplu, cea alcătuită din verbul *vrea* + infinitivul verbului de bază (Arvinte, 1991, p. 22): *cîndu vrea mêrge Moisi înaintea Domnului să-i grăiască lui, lua acoperemîntul pînă ce ieșia* (Ieș, 34, 34; în textul grecesc: *Ἦνίκα δ'ἔν εισπορεύετο*), și *cînd să vrea sui nuărul de la cortu, înjuga fiii lui Israil cu marfa lor* (Ieș, 40, 33; în textul grecesc: *Ἦνίκα δ'ἔν ἀνέβη ἡ νεφέλη*); o altă formă de perfect perifrastic evidențiată de Arvinte (1994, p. 11) conține verbul *a se face* + gerunziul verbului de conjugat (reprezentînd un mod de transpunere în română a gr. *ἐγένετο*): *și îndată glasul Domnului să fêce cătră însul dzicîndu* (Fac, 15, 4), *iară dimineața să fêce potolindu-să roao pregiur tabără* (Ieș, 16, 13), *norul Domnului să fêce umbrindu preste ei dzua* (Num, 10, 34). De asemenea, încă două modalități de redare a viitorului, calchiate din greacă, sînt menționate de Arvinte (1994, p. 12): una este formată din viitorul verbului *a fi*, urmat de adverbul *cînd* + viitorul verbului de conjugat: *și va fi cîndu*

va acoperi norul (Num, 9, 20, după gr. *καὶ ἔσται ὅταν σκεπάξῃ ἢ νεφέλῃ*); a doua este formată din viitorul verbului *a fi*, urmat de conjuncția *de* + viitorul verbului de conjugat: *și va fi de va mușca șarpele pre om* (Num, 21, 8, după gr. *καὶ ἔσται ἐὰν δάκῃ ὁ ὄφις ἄνθρωπον*) etc.

În plus față de formele perifrastice înregistrate în studiile citate, am identificat și o formă perifrastică de gerunziu, compusă din verbul auxiliar *a fi* la gerunziu + verbul de bază la participiu: *și să spuse lui Saul, dzicîndu căci nărodul au greșit Domnului, mîncat fiind cu sîngele (mîncat fiind = 'mîncînd')* (1Reg, 14, 33), *a multe limbi domnind și fiind biruit toată lumea (fiind biruit = 'biruind')* (Est, 3, 13), *o, ticăloasa eu, și de multe ori de trei ori mișă, carea 7 copii fiind născută, a nici unuia maică m-am făcut (fiind născută = 'născînd')* (Iosip, 16, 6).

4.1.3. De asemenea, pe seama influenței grecești au fost puse și alte fenomene, ca: absența articolului hotărît *lui* înaintea unor nume proprii: *ficior Amisadaî* (Num, 1, 12), *fiu Enan* (Num, 1, 15) etc., întrebuițarea, uneori, a numelor feminine terminate în consoană, la forma nedeclinată: *în casa Rabil* (Fac, 31, 34) sau păstrarea desinenței grecești de genitiv a numelui propriu: *ficiorul ii Melbas* (Fac, 24, 15), unele schimbări de declinare, cum ar fi, de exemplu, forma de declinare a II-a *brățariu*: *și cerceț, și inel, și brățariu* (Num, 31, 50), repetarea adverbului *foarte* la superlativul adjectivelor și al adverbelor: *piatra – multă foarte, foarte* (Ieș, 9, 24), folosirea unor sintagme ca *om carele* și *om om* cu valoare de pronume nehotărît avînd sensul 'fiecare, oricine, cineva', îmbogățirea unor adjective, prin calc semantic, cu sensuri preluate din greacă (sensul 'înalț' al adjectivului *lung*, sensul 'puternic' al adjectivului *înalț* etc.), întrebuițarea unor construcții infinitivale, respectiv a așa-numitelor construcții intensive alcătuite din gerunziu și o altă formă a aceluiași verb: *știindu vei ști* (Fac, 15, 13), *putînd va putea cătră noi* (1Mac, 5, 40), *închizîndu închise Dumnedzău* (Fac, 20, 18), *vădzîndu-te am vădzut* (Fac, 26, 28), *putînd au putut* (2Paral, 32, 13), *puind să pui preste sine boiêrin* (Deut, 17, 15) etc.

*

În categoria elementelor specifice textului ca atare încadrăm și alte fapte de limbă, precum cele notate mai jos.

4.2. Pronumele demonstrativ

Cu valoarea demonstrativului de identitate *aceeași* se folosește în ms. 45 *unași*: *celor ce calcă preste țărna pămîntului [și da palme] la capetile săracilor și calea smeriților au abătut și fiu și tatăl lui mergea cătră unași slujnică, pentru ca să pîngărească numele Dumnedzăului lor* (Am, 2, 7), *nu știți că unul pre mine cu cei morți m-au sămănat tată și unași maică m-au născut și pre unele ne-am hrănit porînci?* (Iosip, 10, 2), *întru unași vrême zidindu-ne și de la un sînge crescîndu-ne și pren un suflet săvîrșindu-ne* (Iosip, 13, 20).

4.3. Diateza reciprocă

La diateza reciprocă, după morfemul *se* + verb (la plural) urmează complementul de reciprocitate *înde sine* (exprimat prin pronumele reflexiv *sine* precedat de prepoziția *înde*), cu valoarea 'unul pe altul', 'între ei' etc.: *săracul și bogatul s-au timpinat înde sine* (Parim, 22, 2), *și Ioav, ficiorul Saruiei, și slugele David au ieșit den Hevron și să timpinară înde sine* (2Reg, 2, 13), *șîncii leilor s-au părăsit înde sine* (Iov, 4, 11), *și s-au lovit înde sine și au căzut dentru tabăra Lîștei ca vro 5000 de oameni* (1Mac, 4, 34), *îndemnară-să înde sine, zicînd* (Iosip, 13, 8), *înde sine împreună toți căutîndu-să* (Iosip, 13, 13).

Într-un singur caz, complementul de reciprocitate se exprimă prin pronumele *eiși* (*ei* + *și*) precedat de prepoziția *adinsu* 'între': *să preasăruta adinsu eiși* (3Mac, 5, 49).

4.4. Conjuncția

4.4.1. Forma cea mai puternică a raportului adversativ se realizează atât prin *ce* (cu varianta mai nouă *ci*), cît și prin conjuncția fără 'ci' urmată de adverbul *numai*⁷: *și lui Salpad, fiul lui Ofer, nu i s-au făcut lui ficiori, fără numai fête* (= 'ci numai fete') (Num, 26, 33), *voi ați audzit și asămănare n-ați vădzut, fără*

⁷Pentru utilizarea lui *fără* (*numa*) ca marcă a coordonării adversative în Transilvania de Nord, vezi Botoșineanu (2007, p. 212).

numai glas (Deut, 4, 12), și nu la părinții voștri au făgăduit Domnul făgăduința aceasta, *fără numai* cătră voi (Deut, 5, 3), toate cetățile cele tari nu le-au arsu Israil, *fără numai* pre Assor sîngură au arsu-o Iisus (Ios, 11, 13), și nu iaste altul scutind limbei Israil, *fără numai* tu (Idt, 9, 14).

4.4.2. Conjunțiile *iară* și *însă* se întîlnesc și cu valoare de adverbe concesive ‘totuși, tot’, în propoziții regente ale unor subordonate concesive introduse prin conjuncția *de* cu sensul ‘chiar dacă’: *de va uita și acêstea muiêrea, iară eu nu voi uita pre tine, dzice Domnul* (= ‘chiar dacă va uita..., eu **tot** nu voi uita pre tine’) (Is, 49, 15), *dă vei bate pre cel fără minte, în mijlocul adunării necinstindu-l, însă nu vei lua nebuniia lui* (= ‘chiar dacă vei bate pre cel fără minte..., **tot** nu vei lua nebuniia lui’) (Parim, 27, 22).

4.5. Condiționalul supracompus

O singură ocurență are în ms. 45 o formă supracompusă de condițional-optativ din categoria celor care reprezintă „veritabile forme de mai-mult-ca-perfect condițional”, cu patru elemente verbale, care „exprimă un recul mai accentuat în trecut” (Frâncu, 1983–1984, p. 35): *vrut-am fi murit în pămîntul Eghiptului, au întru pustiul acesta să am fi murit!* (Num, 14, 3).

5. Concluzii

Analiza diacronică îmbinată cu cea sincronică aplicată claselor lexico-gramaticale dovedește diversitatea faptelor de limbă înregistrate în ms. 45. În afara punctelor stabile, care s-au conservat în timp, asigurînd astfel continuitatea sistemului morfologic, se pot constata și o serie de inovații, de modificări (vizînd declinarea, conjugarea sau categoriile de gen, număr, caz, timp, mod, diateză), unele aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate și, de asemenea, o serie de elemete specifice textului ca atare. Dacă schimbările morfologice se încadrează, în general, în două tendințe: de simplificare, respectiv de elaborare, de redundanță (Frâncu, 2009, p. 17), în prima categorie se încadrează, de exemplu, simplificarea flexiunii nominale prin modificarea, la genitiv-dativul substantivelor feminine, a flectivelor formate din desinență (*-e* sau *-i*) și articol hotărît (*-ei*) (flectivele *-eei* și *-iei* > *-ei* și *-ii*), iar în a doua categorie, marcarea opoziției de număr, pe lîngă desinențe, prin alternanțe fonetice. Unele dintre variațiile evidențiate în analiză confirmă o serie intercondiționări semnalate în lucrările de specialitate; este vorba, de exemplu, de variațiile masculin – neutru, respectiv neutru – feminin, corelate cu impunerea unor forme de plural, respectiv de singular sau de repercusiunile morfologice ale unor modificări de ordin fonetic.

Bibliografie

- Arvinte, V. (1988). *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 47–105.
- Arvinte, V. (1991). *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Ieșirea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars II. Exodus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1–51.
- Arvinte, V. (1993). *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (Preoția) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars III. Leviticus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1–41.
- Arvinte, V. (1994). *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numerii) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars IV. Numeri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1–44.
- Arvinte, V. (1997). *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (A doua lege) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars V. Deuteronomium*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1–69.
- Botoșineanu, L. (2007). *Gratul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Editura Alfa, Iași.
- Densusianu, Ov. (1932). *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Librairie Ernest Leroux, Paris.
- Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București.
- Dimitrescu, F. (coord.) (1978). *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

- Frâncu, C. (1967). *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XVIII, p. 175–192.
- Frâncu, C. (1969). *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. XX, nr. 3, p. 299–318.
- Frâncu, C. (1980). *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor a da și a sta*, în „Limba română”, vol. XXIX, nr. 4, p. 307–316.
- Frâncu, C. (1983–1984). *Geneza și evoluția formelor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXIX, p. 23–62.
- Frâncu, Constantin (2000). *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- Frâncu, Constantin (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- GALR = *Gramatica limbii române*, volumul I. *Cuvîntul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Gheție, I. (1973). *Originea auxiliarului a de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. XXIV, nr. 4, p. 421–430.
- Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a limbii române*, Editura Academiei, București.
- Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
- Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
- Guțu Romalo, V. (1965). *Din morfologia sec. al XVI-lea : perfectul simplu al verbului a face*, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, București, p. 337–540.
- Sădeanu, F. (1959). *Traces de passé composé absolu en roumain*, în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, București, p. 315–320.
- Vasilii, Em. (1968). *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, Editura Academiei, București.